

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 7, Sayı/ Issue 13 (Aralık/ December 2022), ss./ pp. 405-419
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1166510

 zg n Makale / Original Article

GeliŐ Tarihi/ Received: 24. 08. 2022
Kabul Tarihi/ Accepted: 20. 09. 2022

KLASİK Aę'DAN HELENİSTİK DÖNEM SONUNA KADAR OKUL ÖNCESİ YUNAN EğİTİMİNDE KADININ YERİ: HEMŐİRELER, SÜTANNELER VE DADILAR¹

THE PLACE OF WOMEN IN PRE-SCHOOL GREEK EDUCATION FROM THE CLASSICAL AGE TO THE END OF THE HELLENISTIC PERIOD: NURSES, WET NURSES AND NANNIES

Nuriye KÜLAHLI*

 z

Bu çalıŐmanın amacı Klasik aę'dan Helenistik Dönem sonuna kadar okul  ncesi Yunan eğitiminde kadının yerini belirlemektir. ocuk eğitiminde annelerin yeri tartıŐmasız büyük olmuştur. Konu ile ilgili kaynaklar, çocuğun bakımı ve eğitimi konusunda annelerin öneminden bahsettiği gibi başka kadınların da varlığına işaret etmektedir. Bu kapsamda, hemŐireler, sütanneler ve dadıların okul  ncesi Yunan eğitim alanındaki rolleri açıklanmaya çalıŐılacaktır. ÇalıŐmamızda, Yunan anakarası, Batı Anadolu, Girit, Kiklad Adaları, Roma ve Helenistik Krallıklar  zerindeki mevcut arkeolojik buluntular; antik yazarların ve modern yazarların eserlerinden yararlanılarak Antik aę okul öncesi eğitiminde kadının yeri ve önemi detaylı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Okul  ncesi, Yunan ocuk Eğitimi, Hemşire, Sütanne, Dadı.

¹ Bu alıŐma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalında yapılmış olan "Antik Yunan'da Eğitimde Kadın" baŐlıklı doktora tezinden türetilmiŐtir. ÇalıŐma için Etik Kurul kararı gerekmemektedir.

* Dr. Öęr. G r., Seluk Üniversitesi, Yabancı Diller Y ksek Okulu, Konya/Türkiye. E-posta: nuriye.kulahli@selcuk.edu.tr ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2287-8650>

Abstract

This study aims to determine the place of women in pre-school Greek education from the Classical Age to the end of the Hellenistic Period. In child education, the place of mothers was undoubtedly significant. The related sources indicate not only the importance of mothers but also the presence of other women in child rearing and education. In this context, we/this study tried to explain the roles of nurses, wet nurses and nannies in pre-school Greek education. This study discusses in detail the place and importance of the women in Ancient Age pre-school education with the help of present archeological findings in Greece mainland, Western Anatolia, Crete, the Cyclades, Rome and the Hellenistic Kingdoms and the works of ancient and modern writers.

Keywords: Pre-School, Greek Child Education, Nurse, Wet-Nurse, Nanny.

Giriş

Arkaik Dönem öncesini aydınlatan Homeros destanları, Yunan kadın modelini çizmekte,² kadınların ev yönetiminden ve çocukların eğitimden sorumlu olduğunu³ göstermektedir. *Kourotrophos*⁴ denilen çocuk yetiştiriciliği, anneler başta olmak üzere *oikos* içinde çalışan bakıcı ve sütannelerin (τροφοί)⁵ sorumluluğunda olmuştur.⁶ Kent devletlerinin güçlendiği Arkaik Dönem'de kadının evde izole olması durumunun doğal bir sonucu olarak çocuk eğitimi görevi önemini arttırmış ve görsel buluntulara konu olmaya başlamıştır.⁷ Yunan çocuk eğitiminde daha çok Spartalı kadınların tercih edildiği görülmektedir. Bunun nedeni onların genç kızlık döneminde sıkı bir eğitim almaları ve erkenden anneliğe hazırlanmalarıdır. Nitekim onlar emsallerine oranla daha farklı bir hayat tarzına sahip olmuşlar⁸ ve sağlıklı erkek çocuk doğurmak için erkekler gibi sıkı bir fiziksel eğitim alarak anneliğe hazırlanmışlardır.⁹

Yunan Klasik Çağ'ında ve sonrasındaki birçok değişimin yaşandığı Helenistik Dönem'de çocuk eğitimi ile ilgili mevcut bilgiler çoğalmıştır. Görsel ve yazınsal buluntuların çokluğu okul öncesi eğitimde kadınların rollerini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Çocuk bakıcılarının okul öncesi eğitimdeki önemleri önceki dönemdeki gibi devam mı etmiştir? Bu önemleri artmış mıdır, azalmış mıdır? Çocuğun eğitiminde önemli yer tutmaya başlayan okul kavramı ile birlikte bu kadınların çocuk eğitimindeki rolleri nasıl değişkenlik göstermiştir? Bu çalışmada bu soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız.

² Erdem ve bilgelik örneği olan saygın ve kocasına sadık kadın modeli için bkz. Hom. *İl.* I. 29-31; VI. 457-458; XXIV. 725-735; IX. 335-345; Hom. *Od.* I. 325 vd.; XI. 427-428, XV. 20-23; IV. 788, 808, 830; XIII. 406 Griffin 1977, 41; Lefkowitz 1987, 508; Fantham vd.1994, 33; Betancourt, 2001, 30-31; Turner 2008, 68; Wen 2009, 19; Canevaro 2013, 201; Prunhuber 2014, 58.

³ Hom. *İl.* VI. 251-262; XXI. 107-109; Hom. *Od.* I. 433 vd.; XIX. 265-267. Erhat-Kadir 1965, 45; Redfield 1975, 120; Lefkowitz 1987, 511; Fantham vd. 1994, 33; Papadogiannaki 2009, 125; Canevaro 2013, 200; Olsen 2015,124, 130; Castelli-Rothstein 2019, 33.

⁴ Çocuğu tutan, onu büyüten veya emziren anlamındadır (Budin 2014, I). Kucağında çocuk/bebek figürü ile betimlenen kadın betimlemeleri için kullanılmaktadır (Gürbüzer 2019, 313).

⁵ Pratt 2000, 46; Laskaris 2008, 461; Tsoucalas vd. 2016, 1991; Parca 2017, 203. Çocuk bakıcısı terimi için *τίθη, τιθήνη, θηλάστρια*, ve *τροφός* kullanılmaktadır. Diğer alternatif terimler *τιθήνη, θηλαμών, θηλονή, θηλαζούση* ve *τροφές*; çocuk bakıcılığı ile ilgili olduğu düşünülen diğer terim ve deyimler ise *διδόναι τιθίον, θηλάζω, νεοσσοτροφέω, παρέχειν μαστόν, τιθηνέω, τροφέω* ve *τρέφω* için (Klos 2012, 14).

⁶ Olsen 1998, 389-390; Nikolaidou 2012, 48-50.

⁷ Spears 1984, 37; Powell 2001, 387; Goff 2004, 259; Oakley 2013, 150.

⁸ Salisbury 2001, 330; Powell 2001, 247; Fleck-Hanssen 2005, 9-10; Kitto 2017, 245-249.

⁹ Marrou 1956, 34; Pomeroy 1975, 36; Cartledge 1981, 92; Spears 1984, 34; Salisbury 2001, 330; Powell 2001, 247-248; Pomeroy 2002, 3; Ducat, 2006, 227; Joyal vd. 2009, 22; Karagianni 2018, 49-50.

Klasik Çağ'da Okul Öncesi Eğitimde Kadının Yeri

Klasik Dönem'de kadının çocuk eğitimindeki yeri saygın bir görev olarak kabul edilmeye başlamıştır.¹⁰ Saygın kabul edilen bu kadınlar; anneler ve onların en büyük yardımcıları olan hemşire,¹¹ sütanne veya bakıcılarıdır.¹² Hem evde hem de toplumda önemli rollere sahip kişiler olarak düşünülen annelerin¹³ çocuk doğduktan sonra en önemli görevleri bebek bakımı olmuştur.¹⁴ Gerek bebek bakımı gerekse davranış eğitiminin verilmesinde anneler ve *oikos* içindeki yaşça büyük kadınların katkıları büyük olmuştur. Bunun yanı sıra bu eğitim adına yurttaş olan annelerin sütannelere olan ihtiyaçlarının artmış olduğu bilinmektedir.

Kourotrophos (çocuk bakıcısı) olduğu düşünülen kadınların vazo resimlerinde sıklıkla resmedildiği bu dönemde, saygın anne ve yanında çalışan kadınlar çocuklar ile birlikte resmedilmiştir. Dönemin sonuna doğru daha da saygın hale gelecek olan bu mesleği tasvir eden görsel buluntulardan muhtemelen en dikkate değer olanlarından birisi emekleyen çocuk tasviri bulunan vazodur (Res. 1).¹⁵ Bu tasvirde yer alan erkek çocuğun emeklemesinden bakıcısı olan bu kadının sorumlu olduğu düşünülmektedir.¹⁶ Benzer şekilde, MÖ 450 yıllarında tarihlenen bir vazo tasvirinde oturmakta olan saygın bir anne, köle olduğu düşünülen bir yardımcı bakıcıdan çocuğunu almaktadır (Res. 2).¹⁷

Pişmiş topraktan yapılmış heykeller de çocukların ev içindeki faaliyetlerini anlamamızı sağlamaktadır. Ev işleri eğitimi veren kadınlar, çocukların anneler, nineleri veya bakıcılarıdır. Örneğin, Boiotia'da MÖ 500-475 yıllarına tarihlenen bir buluntu yemek pişirmeyi öğrenen bir kız çocuğunu tasvir etmektedir (Res. 3).¹⁸ Yemek yapmayı öğreten kadının, çocuğun annesi ya da bakıcısı olduğu düşünülmektedir.

Atina'da okul öncesi eğitimde saygın bir meslek olarak görülen sütannelik görevini üstlenenlerin¹⁹ belirli özelliklere sahip olması beklenmiştir. Sütannenin 20 ile 40 yaşları arasında olması, en az 2-3 doğum yapması, sağlıklı bir vücuda sahip olması gerekmektedir. Bu kadınlar aynı zamanda, karakter olarak da alçak gönüllü, sempatik, iyi huylu, temiz bir

¹⁰ Pomeroy 1982, 130; Williams 1983, 93-9; Massey 1988, 7; Jenkins 1989, 12; Fantham vd 1994, 104; Loman 2004, 80; Rotroff-Lamberton 2005, 38; 39; Garrison 2004, 56; Oakley 2013, 157; Hong 2016, 674-680.

¹¹ Massey 1988, 7; Brock 1994, 339; Rotroff-Lamberton 2004, 39. Türkçe'de sağlık terimi olan hemşirenin Antik Yunan'da çocuk bakıcısı olarak kullanım yerleri için (Pratt 2000, 46; Klos 2012, 14; Theofanidis-Sapountzi-Krepia 2015, 791-800; Parca 2017, 203; Castelli-Rothstein 2019, 33).

¹² Pomeroy 2002, 58; Loman 2004, 80; Rotroff-Lamberton 2005, 39; Pomeroy 2008, 222- 231; Hong 2016, 680; Castelli-Rothstein 2019, 33-34. Dadı teriminin kullanım yerleri için (Jenkins 1989, 10; Parca 2017, 208; Nasaina 2018, 40).

¹³ Hong 2016, 673. Anne olan kadın sağlıklı bir çocuk doğurduktan sonra bebeği tapınakta tanrıçaya sunmaktadır. MÖ 4.yüzyıla tarihlenen Ekhiinos'taki mermer bir rölyef, bir kadının tanrıça Artemis'e yeni doğmuş bebeğini sunmakta olduğunu göstermektedir. Kadının arkasında hizmetkârı olduğu düşünülen bir kız ve onun arkasında rahibe olduğu düşünülen bir kadın daha bulunmaktadır. Adak eşyaları ile bir şükran ritüeli olduğu anlaşılan tasvir başarılı bir doğumu temsil etmektedir (Dillon 2004, 231-232).

¹⁴ Garrison 2004, 55; Rotroff-Lamberton 2005, 38.

¹⁵ Buluntu, British Müzesi'nde Envanter No: E396 ile sergilenmektedir. Bu tasvirde yaklaşık bir yaşında olan erkek çocuğun bir kadına doğru emeklemesi ve ona dikkatli bir şekilde bakması resmedilmiştir (Oakley 2013, 157). Kadının, çocuğun annesi ya da dadısı olduğu ifade edilmektedir (Jenkins 1989, 11).

¹⁶ Oakley 2013, 157-159.

¹⁷ Williams 1983, 93-9; Fantham vd 1994, 104-105, fig. 3.19. Bir annenin bebeğini bir yardımcıdan almakta olduğu ifade edilmektedir (Massey 1988, 6). Aynı tasvir için, bir dadı tarafından annesine verilen bebek olarak bahsedilmektedir (Jenkins 1989, 10). Aynı şekilde, MÖ 510-500 yıllarına tarihlenen vazo tasvirinde, yerde duran *kalathosun* yanında oturan genç bir kadının dizlerinde bebeği zıplattığı düşünülmektedir (Rotroff-Lamberton 2005, 38, fig. 46).

¹⁸ Garrison 2004, 56. MÖ 500-475 yıllarına tarihlenen ve Boiotia'dan elde edilen buluntu, Boston'da Güzel Sanatlar Müzesi'nde 01.7788 numarası ile sergilenmektedir (Oakley 2013, 150).

¹⁹ Pomeroy 1982, 130.

Yunan olmalıdırlar. Nitekim sadece bu özelliklere sahip olan bir kadın, çocuğu besleyip onu koruyabilecektir.²⁰ Hemşire ya da dadı olarak da nitelendirilmiş olan sütanneler genellikle maddi yönden gücü yeten ailelerce kiralanmış ya da satın alınmış kölelerdir. Bu kadınların görevi gerektiği yerde çocuğu emzirmek ve bütün ihtiyaçlarını karşılamanın yanında çocuğun genel bakımını da yapmaktır. Sütannelerin birçok çocuk tarafından çok sevilmiş sevgi dolu insanlar olduğuna dair şüphe yoktur.²¹

Yunan edebiyatında sütannelerin çocuk bakıcılığı ile ilgili örneklerine rastlamak mümkündür.²² Euripides'in *Medea* adlı oyununun neredeyse tamamında Medea'nın köle olan bakıcısının hem ona hem de Medea'nın çocuklarına bütün ilgi ve dikkatini verdiği anlaşılmaktadır.²³ Aiskhylos'un *Oresteia* adlı üçlemesinde, Miken Kralı Agamemnon'un oğlu Orestes'in bakıcısı Kilissa, Orestes'i çok sevdiğini ve onu yetiştirirken sıkıntı çektiğini ancak çok da keyif aldığını örnekler vererek anlatmıştır.²⁴ Menandros'un *Samia* adlı komedi türündeki eserinde *hetaira* olan Khrysis, Moskhion'un gayri meşru çocuğunun geçici bakıcısı gibi davranmaktadır.²⁵ Çocuk bakıcısı olduğu hiç belirtilmemiş olsa da "onu tutuyor ve ona bakıyor" ifadesi²⁶ ile çocuğa bakıcılık yaptığı düşünülmektedir.²⁷ Aynı eserde, Moskhion'un önceki sütannesinden bahsedilmektedir.²⁸ Her iki sütannenin de çocuğa sevgiyle yaklaştığını söylemek mümkündür.²⁹

Çocuk eğitiminde bakıcıların önemlerinin artmış olmasına bakıcılara ait birçok mezar yazıtı işaret etmektedir.³⁰ 4.yüzyılın sonlarına tarihlenen ve *metoikos* (göçmen) olan Melitte isimli bir bakıcının mezar anıtında varlık durumu iyi olduğu düşünülen bir kadın tarafından yazılmış bir şiir bulunmaktadır. Şiirden bu kadının adının Hippostrate olduğu, bakıcısı olduğu düşünülen Melitte'yi çok özlediği, onu çok sevdiği ve hep onunla gurur duyacağı bilinmektedir. Hippostrate'nin onun için dua ettiğini anladığımız şiirde bakıcısının iyi ve sadık bir insan olduğu için elbet ödüllendirileceğini de eklemiştir.³¹ Genellikle yaşça büyük olduğu bilinen çocuk bakıcıların varlığını gösteren pişmiş topraktan yapılmış figürinlerin MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir örneğinde, ağlayan ya da utangaç küçük bir çocuğu rahatlatmakta olan yaşı bilinmeyen ve başı olmayan bu kadının çocuğun bakıcısı olduğu düşünülmektedir (Res. 4).³²

Çocuk bakıcısı olarak çalışmış kadınlar arasından Spartalı olanları en çok tercih edilen ve övülenler olmuştur. Özellikle çocuk yetiştirmek ve onlara eğitim vermek konusunda ilgili olanlar en gözde bakıcılar olarak tanınmışlardır.³³ Spartalı kadınların çocukları yetiştirirken mutlu olmaları, huysuz olmamaları ve yaptıkları işten memnun

²⁰ Aly 1996, 92; Rotroff-Lamberton 2005, 38.

²¹ Massey 1988, 7; Rotroff-Lamberton 2005, 39; Pedrucci 2020b, 148-163.

²² Massey 1988, 7; Pratt 2000, 61.

²³ *Eur. Med.* 1- 209.

²⁴ *Aesch. Ag. II.* 730-775; Marshall 2017, 192-193.

²⁵ Klos 2012, 16; Porter 2020, 4.

²⁶ *αὐτὴν δ' ἔχουσαν αὐτὸ τὴν Σαμίαν ὁρῶ ἔξω καθ' αὐτὴν διδοῦσαν τιθίον*, *Men. Sam.* 265-266.; Klos 2012, 16.

²⁷ Klos 2012, 16; Porter 2020, 4.

²⁸ *ὦ τάλαινα' ἐγὼ, πρῶην τοιοῦτον ὄντα Μοσχίων' ἐγὼ αὐτὸν ἐτιθηνούμην ἀγαπῶσα*, *Men. Sam.* 245-247; Klos 2012, 16.

²⁹ *Men. Sam.* 236-277; Klos 2012, 18.

³⁰ Loman 2004, 80; Rotroff-Lamberton 2005, 39; Hong 2016, 680; Castelli-Rothstein 2019, 33-34.

³¹ *ἰ) [Μέλιττα] Ἀπολλοδώρου | ἰσοτελοῦ θυγάτηρ | (ii) Μέλιττα | (iii) τίτθη (iv) ἐνθάδε τὴν χρηστὴν τί[τθ]ην κατὰ γαῖα καλύπτει Ἰπποστράτης, καὶ νῦν π[ο]θεῖ σε. καὶ ζῶσάν σ' ἐφίλ|ουν, τίτθη, καὶ νῦν σ' ἐτι τιμῶ οὖσαν καὶ κατὰ γῆς, | καὶ τιμήσω σε ἄχρι ἂν ζῶ. οἶδα δὲ σοὶ ὅτι καὶ κατὰ [γ]ῆς, εἶπερ χρηστοῖς γέρας ἐστίν, πρότει σοὶ τι[μα]ί, τίτθη, παρὰ Φερσεφόνοι Πλούτωνί τε κείνται; IG II2, 7873. CEG, 577; McClay 2018, 77-78; Pratt 2000, 60; Loman 2004, 80; Rotroff-Lamberton 2005, 39; Hong 2016, 680.*

³² Rotroff-Lamberton 2005, 39, P 214.

³³ Jenkins 1989, 10; Brock 1994, 339-340; Pomeroy 2002, 97-99; Loman 2004, 80.

olmaları tanınan ve aranan olmaları için yeterli olmuştur. Spartalı bakıcıların *heilotis*'ler ya da *perioikos*'lar arasından seçilmiş oldukları düşünülmektedir.³⁴ Nitekim Sparta'da her iki cinsiyetteki bebek korkusuz, barışçıl ve beslenme düzeni ile fiziksel ihtiyaçlarında mütevazı olması için yetiştirilmekteydi.³⁵ Bu bağlamda, Spartalı bakıcıların, yemek eğitiminde oldukça katı olmuşlardır. Sorumluluklarındaki çocukların nazlanmalarına izin vermemişlerdir. Seveceken ama disiplinli eğitimin sonucunda korkusuz çocuklar olarak yetişebilmişlerdir. Bu çocuklar emsallerinin aksine karanlıktan ve yalnızlıktan korkmamaları ile tanınmışlardır.³⁶ Bu eğitimi ancak Sparta eğitimini bilen kadınlar tam anlamıyla verebilmişlerdir. Bu durum muhtemelen onların daha çok tercih edilmelerine katkı sağlamıştır.

Sütannelerin, çocuğun eğitiminde önemli olduğunu Platon'un *Yasalar* adlı eserinde daha net anlamış olmaktadır. Platon, üç yaşına kadarki çocukların süt çocuğu olmasından dolayı anne ve sütanne nezaretinde bakılmaları gerektiğini savunmuştur. Altı yaşına kadarki çocukların ise oyun çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte şımarık olmamaları için ceza, anne ve baba tarafından uygulanmalıdır. Oyun oynarken çocukların davranışlarını gözlemleyenler ise yanlarında bulunması gereken sütannelerdir. Almaları gereken cezaya karar verenler ise yine bu sütannelerin içinden yıllık olarak seçilenlerdir.³⁷

Çocuğun eğitiminde annesi kadar evin yaşça herkesten büyük ninesi de tecrübeli bir anne olarak önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Çocuk tasvirlerinin sıkça görüldüğü mezar taşlarından anlaşıldığı üzere çocukların yanlarında yetişkinler bulunmakta ve kundakta resmedilen bu çocuklar ile ilgilenen yetişkinin onların ninesi olabileceği üzerinde durulmaktadır.³⁸ Bu bağlamda, ninenin eğitimdeki öneminin Arkaik Çağ öncesine dayandığı ve bu dönemde de devam ettiği söylenebilir.³⁹

Çocuk mezarlarından kadın figürinlerinin çıkmış olması, bunların çocuklar tarafından oyuncak olarak kullanılmış olması ihtimalini akıllara getirmektedir.⁴⁰ Oyuncakların eğitimsel bir özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Çocuk, bir birey olarak oyuncaklar yardımı ile sembolik anlamları öğrenebilecek; bu eğitimsel oyuncaklar çocukluğunun basit bir hatırlatması olacak ve atalarının ya da ataları ile ilgili varlıkların temsili olacaktır. Böylece atalarının anıları ona ait olduğu toplumun bireylerini hatırlatacaktır. Çağın sonlarına doğru iyice gelişen ve oyuncak işlevine sahip olduğu düşünülen figürinlerin hepsi kadındır.⁴¹ Bu bağlamda, oyuncak olarak da kullanılan kadın figürinleri çocuğun genel kültür ve tarihi eğitiminde önemli sayılmaktadır.

Helenistik Dönem'de Okul Öncesi Eğitimde Kadının Yeri

Okul öncesi eğitiminden "erken çocukluk eğitimi" olarak bahsedilen⁴² Helenistik Dönem içinde çocuk eğitiminin önemi filozof mektuplarında da ortaya çıkmıştır. Bu mektuplarda çocuk eğitimi ile ilgili tavsiyeler bulunmaktadır. Bu tavsiyeler ile ahlak eğitimin öne çıktığı görülmekte ve bu yönü ile bu eğitim Sparta *agoge* sistemine benzemektedir.⁴³

³⁴ Pomeroy 2002, 97-99.

³⁵ Garrison 2004, 55.

³⁶ Jenkins 1989, 10.

³⁷ *Plat. Laws*, VII. 794.

³⁸ Oakley 2013, 163.

³⁹ *Hom. Od. I. 433 vd. ; XIX. 350-355; 483- 485; Papadogiannaki 2009, 125; Olsen 2015, 124; Castelli-Rothstein 2019, 33.*

⁴⁰ Olsen 1998, 385-388; Vianello 2010, 74-75.

⁴¹ Vianello 2010, 74-75.

⁴² "Child's early education", Marrou 1956, 143.

⁴³ Marrou 1956, 142-143; Wider 1986, 33; Waithe 1987, 42-43; Harper 2013, 129; Pomeroy 2013, 77-78.

Helenistik coğrafya üzerinde saygın olarak kabul gören çocuk bakıcılığı okul öncesi çocuk eğitiminde anneleri ve dadıları (*trophoi*)⁴⁴ ön plana çıkarmıştır.⁴⁵

Dönemin Pythagoras ekolüne bağlı filozofu II. Theano'nun, Euboule adlı bir kadına yazdığı bir mektup çocuk yetiştirmek konusunda detaylı tavsiyeler içermektedir.⁴⁶ Verdiği tavsiyeler Sparta eğitim sisteminin temeli olan *agogenin* aslında aynıdır. Helenistik Dönemin eğitim anlayışını yansıtmaması bakımından bizim için çok değerli olan bu mektup çocuk eğitiminde disiplini konu almıştır.⁴⁷ Bu mektup, çocuğunu lüks içinde büyütmekte olan Euboule adlı anneye uyarılar ve tavsiyeler içermektedir. Örneğin, iyi bir annenin ilgi alanında çocuklarının aldığı zevk olmamalıdır. Aksine anne çocuklarına özdenetim eğitimi vermelidir. Eğer çocuk ve zevk duygusu birlikte büyürse, çocuk disiplinsiz olarak büyüyeceğinden bedenlen ve ruhen lüksten uzak tutulmalıdır. Aksi takdirde, çocuklar bedenlerinin kölesi olacaklardır. Bu bağlamda çocuk sığağa, soğuga, açlığa, susuzluğa kısacası her acıya alıştırmalıdır.⁴⁸ Nitekim çocuklar korktukları şeyleri deneyimlese ancak o zaman tam anlamıyla özgür olabilecekleridir. Gerçek özgürlük ise öz denetimdir. Kontrol edilemeyen istekler ise köleliğe sebep olmaktadır.⁴⁹ Bu yönüyle Sparta *agoge* sisteminin tavsiye edildiği bu mektupta kız erkek ayırmadan aynı disiplin eğitiminin verilmesi bir kadın tarafından başka bir kadına tavsiye edilmiştir. Nitekim çocuklar, erdemli olabilmek için uygun şekilde davranmayı bilemeyeceğinden bu sorumluluk evinde adaleti ve uyumu sağlayan annelere verilmiştir. Uyumlu ve dengeli çocuk yetiştirmek annenin sorumluluğundadır.⁵⁰

Uyumlu ve dengeli çocuk yetiştirmek konusunda annelerin yanlarında yardımcı olarak çalıştırdıkları kişiler önceki dönemlerden de bilinen dadılar veya sütannelerdir. Ekonomik durumu iyi olan ailelerde annelerin verdiği eğitimin yanında çocukların dadıları da büyük öneme sahip olmuştur. Çoğunlukla köle olan bu kadınlar bilindiği gibi aile ile yaşamış hizmetkârlarıdır ve ölene kadar hizmetinde olduğu çocuğun eğitiminden sorumlu olmuştur.⁵¹ Bu hizmetkârların aslında çocukların sütanneleri olan kadınlar olduğu ve dadı olarak hizmetlerine devam ettiğine inanılmaktadır.⁵² Bu dönemde sıkça karşılaşılan bebek tutan kadın tasvirli adak heykelleri arasından tanrıçaları temsil ettiği düşünülen biri sütanneliğin önemini açıkça gösterir niteliktedir. MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bu adak heykelinde iki kadın yan yana oturmaktadır ve her ikisi de kucaklarında bebekleri emzirir pozisyonda tasvir edilmiştir. Her ikisinin yanında da yaşça daha büyük iki çocuk ayakta durmakta ve ellerinde oyuncak olabilecek nesnelere tutmaktadırlar (Res. 5).⁵³ Ayrıca bu eğitimi veren kadınların, çocuğun *paidagogos*'u olarak kabul edildiğinden⁵⁴ bu eğitimi verecek olan ideal eğitmeni bulmanın önemi de dönemin yazarlarının eserlerine konu olmuştur.

Çocuğun eğitiminde önemli kabul edilen dadıların sahip olmaları gerek özellikler dönemin kadın filozoflarından olan Myia'nın mektuplarından birinde açıklanmaktadır. MÖ 3. ya da 2. yüzyıla tarihlenmiş olan ve Phyllis adlı bir anneye çocuk bakımı ile ilgili yazmış

⁴⁴ Pratt 2000, 61; Parca 2017, 208.

⁴⁵ Marrou 1956, 142; Thesleff 1961, 16; Pomeroy 1984, 161-162; Wider 1986, 34; Waithe 1987, 15-16; Salisbury 2001, 348; Loman 2004, 80-83; Pomeroy 2013, 74,111-116.

⁴⁶ Wider 1986, 33; Waithe 1987, 42 -43; Pomeroy 2013, 77-78; Harper 2013, 129.

⁴⁷ Pomeroy 2013: 77-78.

⁴⁸ Wider 1986, 33; Waithe 1987, 42-43; Pomeroy 2013: 77-80.

⁴⁹ Harper 2013, 130.

⁵⁰ Waithe 1987, 43.

⁵¹ Marrou 1956, 142; Loman 2004, 80; Marshall 2017, 185- 201; Pedrucci 2020a, 134.

⁵² Pratt 2000, 46-61; Loman 2004, 82.

⁵³ Roma sınırları içindeki Caere'de La Vignaccia Tapınağında bulunmuş olan adak heykeli için (Nagy 1988, 234, fig 240; Pedrucci 2020b, 152-153, fig.8).

⁵⁴ *Quint. Inst.* 1.1.11. Bu görev hem annelere hem de sütannelere bırakılmıştır (Thomas 2010, 193).

olduğu bu mektubunda,⁵⁵ ona çocuğun sütanesi seçimi ile ilgili tavsiyeler vermiştir. Myia, anneye çocuğu için uygun sütannenin nasıl seçileceği, onun çocuk yetiştirmedeki önemi, çocuğu çok sık yıkamaması ve banyo suyunun ılık olması, uyumadan önce nasıl beslemesi, uyku kıyafetinin sert olmaması gerektiği gibi konularda tavsiyeler vermiştir. Bu bakımdan çocuğun dadısının ılımlı, düzenli ve dengeli şekilde bakım ve eğitim vermesi gerektiği konusunda basit ve kolay anlaşılır biçimde uyarılarda bulunmuştur.⁵⁶ Üstelik seçilmesi gereken sütanne çok konuşkan ve kontrolsüz olmamalıdır. Onda bulunması gereken özellikler ise düzen, alçakgönüllülük ve ılımlılıktır. Ancak sütanne yabancı olmamalı ve bir Yunan olmalıdır.⁵⁷ Mektubunu bitirirken gerektiğinde tekrar görüşme dileğini belirtmesi ile aslında bu anneyle sürekli iletişim içinde olduğunu düşündürmektedir.

Bu denli önemli bir göreve sahip olan bu kişiler hem aile içinde hem de toplumda saygın kabul edilmişlerdir. Nitekim onlara verilen bu değer onların mezar taşlarının diğer hizmetkârlardan daha büyük olması ile de anlaşılmalıdır. Aynı zamanda bu değer sadece Yunan anakarasında değil Smyrna ve Mısır'da da aynı şekilde gösterilmiştir.⁵⁸ Örneğin, Mısır'da MÖ 3. ve 2. yüzyıllara ait olduğu düşünülen 54 papirüste ev işlerine ait listelerden 12 kadının hemşire olarak çalıştığı, çoğunun Yunanlı ailelerde hizmet verdikleri isimleriyle anlaşılmalıdır. Bu kadınlardan bazıları sütanneliğe de geçiş yaparak çocukların eğitimlerinde hizmet vermeye devam etmişlerdir. Roma döneminde de bu gelenek artarak devam etmiştir. Nitekim soylu kadınlar arasında sütanne çalıştırmak statü ve zenginlik belirtisi sayılmıştır.⁵⁹

İskenderiye'de dadıların, evin kölelerinden biri olduğu düşünülmektedir.⁶⁰ Theokritos'un *eidyllion*'larında adlı eserinde dadıların çoğunlukla Trak kölelerden seçildikleri ifade edilmektedir.⁶¹ Bu dadılar saygın kabul edilmiş kadınlardır ve isimleri kraliyet listelerinde kayıtlıdır. Örneğin, Kosmia, Tryphaina ve Agathoklea isimleri Ptolemaios Hanedanlığı'nın üç kralını büyüten dadılar olarak tanınmışlardır.⁶² Nemea kralı Lykourgos'un çok değer verdiği oğlu Opheltos'e bakıp büyütmesi için Hypsipyle adlı bir kadını çalıştırdığı bilinmektedir.⁶³ Onlara duyulan hürmet aynı zamanda döneme tarihlenen mektuplarda da açıktır. Pisagor ekolüne ait bir filozof olan Myia adlı kadının Phyllis adlı yeni anne olmuş bir kadına yazdığı mektupta dadının ve sütannenin önemi çok net anlaşılmalıdır. Mektubun içeriğinde onların önemi ve onları seçmede kullanılan kıstaslar detaylıca anlatılmıştır.⁶⁴

Okul öncesi olarak adlandırılan bu dönemde dadı olan bu kadınların verdiği eğitim çok önemli sayılmıştır. Nitekim çocuklar bu dönemde sosyal hayat ile tanışmakta ve nasıl davranması gerektiğini öğrenmektedir. Dadı olan kadınlar, sorumluluğunda olan çocuklara iyi huylu ve kibar olmayı öğretirken onlara ahlaki disiplini kazandırmaya da çalışmışlardır.⁶⁵ Plutarkhos, kızının ölümü üzerine karısını teselli ettiği eserinde kızı Timoksena'yı büyüten sütannenin sevecen ve kibar karakterinin kızına geçmiş olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁶⁶

⁵⁵ Thesleff 1961, 16; Wider 1986, 34; Waithe 1987, 15-16; Salisbury 2001, 348; Loman 2004, 83; Pomeroy 2013, 74,111-116.

⁵⁶ Thesleff 1961, 123-124; Wider 1986, 34; Waithe 1987, 15-16; Salisbury 2001, 348; Loman 2004, 83; Pomeroy 2013, 74,111-116.

⁵⁷ Wider 1986, 34; Loman 2004, 83.

⁵⁸ Loman 2004, 79-80; Thompson 2007, 103.

⁵⁹ Parca 2017, 204-209. Roma dönemi Mısır'da sütanneler genelde özgür kadınlar arasından seçilmiştir (Aly 1996, 89).

⁶⁰ Pomeroy 1984, 161-162; Parca 2017, 204-208.

⁶¹ *Theoc.* 2.70; Loman 2004, 80.

⁶² Pomeroy 1984, 161-162.

⁶³ Opheltos efsanesi ve detayları için bkz. (Graybehl 2014, 14-15).

⁶⁴ Loman 2004, 83.

⁶⁵ Marrou 1956, 142.

⁶⁶ *Plut. De Virt. Mor.* II, VII; Marshall 2017, 185-186.

Okul öncesi eğitim kurumları bulunmayan bu dönemde dadıların vermeye çalıştığı davranış eğitiminin yanında edebi eğitim de büyük önem teşkil etmiştir. Nitekim bu eğitim çocuğun dil eğitimini içermektedir. Çocuk kendi kültürü hakkında ilk bilgileri bu eğitim sayesinde öğrenmektedir. Tanrılar, tanrıçalar, kahramanlar, büyücüler ve hayvanlar ile ilgili dadısının anlattığı masallar, hikâyeler, mitler ve efsaneler çocuğun dil eğitimini oluşturmuştur. Bu eğitim, sistematik ve düzenli bir öğrenme içermemiştir.⁶⁷ Ancak çocuğun dil gelişiminin önemli sayıldığı bu dönemde dadılarının dili güzel ve yerinde kullananlar olmasına dikkat edilmiştir. Eğer bir dadının davranışı ve konuşması düzgünse ancak o zaman çocuk eğitmeye uygun olacaktır. Bu bakımdan onların felsefe ile ilgilenenlerinin tercih sebebi olması gerekmektedir.⁶⁸

Okul öncesi dönemde oyun çağında olan çocuklar için en önemli şey oyuncakları olmuştur. Döneme ait vazo resimleri ve mezarlarda bulunan oyuncak buluntularından çocukların oyun oynarken yetişkinleri taklit ettikleri anlaşılmıştır.⁶⁹ Sevdikleri oyuncaklar önceki dönemlerdeki gibidir. Enerjilerini boşaltmak için tercih edilmiş olduğu düşünülen bu örnekler oyuncak bebekler, çingiraklar, arabalar, toplar, aşık kemikleri, bahçe aletleri ve mutfak eşyalarıdır. Bu oyuncaklardan mutfak eşyaları, kız çocuklarının oyuncak bebekleri ile birlikte oynadıkları düşünülen kupalar ve tabaklardır.⁷⁰ Çocukların oyuncaklar ile oynamaları onların yeteneklerini geliştirse de bu durum o dönemlerde anlaşılabilen bir durum değildir. Yunanlılar için oldukça sıradan kabul edilen oyun süreci çocukların eğitiminde bilinçli olarak bulunmamıştır. Önemli kabul edilmeyen bu durum aksine basitçe “çocukluk” olarak algılanmıştır.⁷¹

Önceki dönemden alışık olduğumuz evcil hayvanlar bu dönemde de kız çocuklarının en yakınları sayılabilmektedir. Oyuncak olarak evcil hayvan ile vakit geçirmek kız çocuklarının devam eden alışkanlıkları sayılmalıdır. Nitekim MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir kız çocuğunun mezar stelinde, Kallistratos'un kızı olduğu belirtilen Damous adlı bir kız çocuğu iki hayvanla birlikte tasvir edilmiştir. Üst tarafı kırık olan stelin ortasında bir kadının varlığı, sağında ve solunda da iki kız çocuğu bulunmaktadır. Sağdaki kız çocuğunun sol elinde bir kuş ve soldaki kız çocuğunun ya da hizmetçinin ise yanında bir köpek tasvir edilmiştir (Res. 6).⁷²

Bu buluntulardan anlaşıldığı üzere her ne kadar önemli sayılmasalar da oyuncaklar ve evcil hayvanlar okul öncesi eğitimde annelerin ve dadıların en büyük yardımcıları olmuşlardır. Daha da önemlisi onlar çocukların dil ve hayal güçlerinin gelişimi adına da en önemli araçlar olarak kabul edilmelidirler.

Sonuç

Arkeolojik buluntuların ve yazılı eserlerin sayıca fazla olduğu Klasik Dönem'de çocuk eğitimine verilen değerin artmış olduğu bilinmektedir. Çocukların okul öncesi eğitimlerinin ailede başlaması ve yedi yaşına gelip devlet kontrolüne geçene kadar annelerinin ve sütannelerinin eğitimlerine tabi olmaları gerekliliği antik eserlerde vurgulanmıştır. Gerek antik eserler gerekse mezar yazıtları sütannelik ve dadılık mesleğinin saygın meslekler olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, bu mesleklerdeki kadınların belirli özelliklere sahip olması beklenmiştir. Nitekim çocuk bakımı kadar okula kadarki süreçte davranış eğitimi

⁶⁷ Marrou 1956, 142.

⁶⁸ Thomas 2010,187.

⁶⁹ Marrou 1956, 142-143.

⁷⁰ Marrou, 1956, 143; Lafli-Christof 2015, 128-129. Smyrna'daki mezar taşlarında çocukların sevimli tasvirleri, mezar yazıtları ve oyuncaklarının kayıtları çocuklara olan ilginin ve eğilimlerin arttığını göstermektedir (Bugh 2007, 98).

⁷¹ Marrou, 1956: 143.

⁷² Lafli-Christof 2015, 128-129.

verecek olanlar onlardır. Bu eğitimi verdikleri netlik kazanan kadınlar kaynaklarda sütanne ya da dadı olarak adlandırılmışlardır. Antik Yunan tragedyasına da konu olan bu kadınlar toplumda saygın olarak kabul görmüşlerdir. İçlerinde en çok tercih edilenler ise Spartalı olanlardır. Spartalı dadıların çocuk eğitiminde kullandığı yöntemler diğerlerinden farklıdır ve disiplin bu eğitimin en önemli ögesi olmuştur. Zor şartlara alışması gereken çocuklar, aldıkları okul öncesi eğitim neticesinde cesur, alçakgönüllü, tatminkâr ve disiplinli olabilmüşlerdir. Nitekim Yunan ülküsünün temelini oluşturan da bu tipte bir insan yetiştirmektir. Bu bağlamda, Spartalı dadılar, okul öncesi çocuk eğitiminde Sparta eğitim sistemi olan *agogenin* aynısını uygulayarak örnek Yunan yurttaşları yetiştirmeye çalıştıkları için en çok tercih edilenler olmuşlardır.

Çocuğa verilen ahlak eğitiminin öneminin artmış olduğu ve erken çocukluk eğitiminden detaylıca bahsedilen Helenistik Dönem’de, çocuk yetiştirmenin önemi dönemin filozof mektuplarında ve mezar yazıtlarında açıkça anlaşılmıştır. Klasik Dönem’de tercih sebebi olan Sparta eğitim sisteminin aratarak devam ettiği netleşmiştir. Özellikle yurttaş çocukların sütanne veya dadılarının toplumda saygınlıkları artmıştır. Nitekim onlar çocuğun *paidagogosu* olarak kabul görmeye başlamışlardır. Okul öncesi eğitimcisi olarak kabul edilen bu kadınlar artık sadece davranış eğitimi değil aynı zamanda dil eğitimi de vermekle yükümlü olmuşlardır. Okul öncesindeki çocuğun dil gelişiminin önemli sayılmaya başlamasıyla dadıların dili kullanma yetenekleri de aynı oranda önemli sayılmıştır.

Okul öncesi eğitimde çocukların büyük zamanını alan ve anneler ile dadıların en önemli yardımcıları olduğu düşünülen oyun türleri ve oyuncaklar, çocukların enerjilerini boşaltmaları, yeteneklerini arttırmaları ve ebeveynlerini taklit etmeleri açısından önemli buluntular sayılmaktadır. Bu önem elbette ki Antik Yunan dünyası için anlaşılmasa da günümüz okul öncesi eğitiminde hak ettiği değere sahiptir. Nitekim çocukların okul öncesi gelişmesi gereken yetenekleri adına oyun ve oyuncaklar oldukça önemli bir yere sahiptir.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Aesch. Ag. Aiskhylos 2015, *Oresteia*, “*Agamemnon, Adak Sunucular, Eumenidler*”, (Çev. Y. Onay), Mitoş Yayınları, İstanbul, CEG. Hansen, P., ed. (1983-9) *Carmina Epigraphica Graeca*, 2 vols. Berlin & New York.
- Aly, A.A. 1996, “The Wet Nurse: A Study in Ancient Medicine and Greek Papyri”, *Vesalius*, II, 2, 86-97.
- Betancourt, J. 2001, “Empowerment of Mortal and Divine Females in the Iliad: A Feminist Study of the Matristic Archetypes in Homer,” *The Oswald Review: An International Journal of Undergraduate Research and Criticism in the Discipline of English*, 3/1, 17-35.
- Brock, R. 1994, “The Labour of Women in Classical Athens”, *Classical Quarterly*, Vol. 44, No. 2, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, 336-346.
- Budin, S.L. 2014, *Images of Woman and Child from the Bronze Age Reconsidering Fertility, Maternity, and Gender in the Ancient World*, Cambridge University Press.
- Bugh, G.R. 2007, “Introduction”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, 1-8.

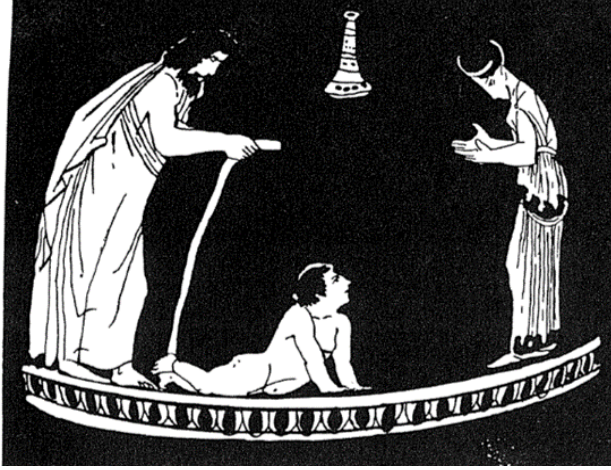
- Eur. *Med.* Euripides 2006, *Medea*, (Çev. M. Collier ve G. Machemer), (Edt. P. Buria, A. Shapiro), Oxford University Press, Oxford.
- Canevaro, L.G. 2013, "The Clash of the Sexes In Hesiod's "Works and Days", *Greece & Rome, Second Series*, 60/2, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, 185-202.
- Cartledge, P. 1981, "Spartan Wives: Liberation or Licence?", *The Classical Quarterly*, 31/1, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, 84-105.
- Castelli, H.-Rothstein, M. 2019, "The Skills of Hecamede. Women As Caregivers in Archaic and Classical Greece", *Clio. Women, Gender, History*, 49, Gender and the History of Care Work, Editions Belin, 25-43.
- Dillon, M. 2004, *Girls and Women in Classical Greek Religion*, Routledge, London and New York.
- Ducat, J. 2006, *Spartan Education, Youth and Society in the Classical Period*, (Çev. E. Stafford, P.J. Shaw and A. Powell), The Classical Press of Wales, 15 Rosehill Terrace, Swansea SA1 6JN.
- Erhat, A.- Kadir, A. 1965, *Homeros İlyada*, Sander Kitabevi, İstanbul.
- Erişgin, Ö.S. 2013, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2, 1-31.
- Fantham, E.-Foley, H.P.-Kampen, N.B.-Pomeroy, S.B.-Shapiro, H.A. 1994, *Women in the Classical World: Image and Text*, Oxford University Press, Oxford.
- Fleck, R.K.- Hanssen, F.A. 2005, "Rulers Ruled By Women" An Economic Analysis of the Rise and Fall of Women's Rights in Ancient Sparta, *Economics of Governance*, 10/3, 221-245.
- Garrison, E.P. 2004, "Ancient Greece and Rome", *Encyclopedia of Children and Childhood In History and Society*, Paula S. Fass, Editor in Chief, Volume 1 A-E, Macmillan Reference USA, New York, 53-57.
- Goff, B. 2004, *Citizen Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Ltd. London, England.
- Graybehl, H. 2014, *The Production and Distribution of Hellenistic Ceramics from the Northeast Peloponnese at the Panhellenic Sanctuary at Nemea: A Petrographic Study*, University of Sheffield, Department of Archaeology, Unpublished Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy,
- Griffin, J. 1977, "The Epic Cycle and the Uniqueness of Homer", *The Journal of Hellenic Studies*, 97, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 39-53.
- Gürbüz, E.D. 2019, "Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız Mı Takipçi Mi?", *CEDRUS, The Journal of MCRI*, VII, 299-331.
- Harper, V.L. 2013, "The Neopythagorean Women as Philosophers", Sarah Pomeroy, *Pythagorean Women*, The Johns Hopkins University Press, The U.S.A., 117-138.
- Hom. *Od.* Homeros 2015, *Odysseia*, (Çev. Erhat, A. ve A. Kadir), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım.
- Hom. *Il.* Homeros 2016, *İlyada* (Çev. Erhat, A. ve A. Kadir), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Basım.

- Hong, Y. 2016, "Mothering In Ancient Athens- Class, Identity, Experience", *Women In Antiquity- Real Women Across The Ancient World*, (Ed. Stephanie Lynn Budin ve Jean MacIntosh Turfa), Routledge, Taylor and Francis Group, London - New York, 673-682.
- IG Various, eds. (1873-present) *Inscriptiones Graecae*. Berlin.
- Jenkins, I. 1989, *Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, (Çev. Hasan Malay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Joyal, M.- Mcdougall, I.- Yardley, J.C. 2009, *Greek and Roman Education*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York.
- Karagianni, M. 2018, "Youth Agoge- Education, in Ancient Sparta A Field Survey Researching Both "That Time" and "Present" Periods with Specific Reference to the Agoge-Education of Junior Girls", *Sumerianz Journal of Education, Linguistics and Literature*, 1/2, 48-55.
- Kitto, H.D.F. 2017, *Yunanlar*, (Çev. Ayşegül Yurdaçalış), Alfa Tarih Basım Yayım, İstanbul.
- Klos, Schofield, K. T. 2012, *Women's Work In Attic Comedy*, Unpublished thesis presented to the graduate school of the university of Florida in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of arts University of Florida.
- Lafli, E.-Christof, E. 2015, "Hellenistic and Roman Steles in the Museum of Tarsus in Cilicia", *GEPHYRA*, 12, 21-139.
- Laskaris, J. 2008, "Nursing Mothers in Greek and Roman Medicine", *American Journal of Archaeology*, 112/3, Archaeological Institute of America, 459-464.
- Lefkowitz, M. R. 1987, "The Heroic Women of Greek Epic", *The American Scholar*, 56/4, The Phi Beta Kappa Society, 503-518.
- Loman, P. 2004, *Mobility of Hellenistic Women*, University of Nottingham PhD Thesis.
- Marrou, H. I. 1956, *Ancient History of Education*, (Çev. George Lamb), Sheed and Ward Ltd. London and New York.
- Marshall, C. W. 2017, "Breastfeeding in Greek Literature and Thought", *Illinois Classical Studies*, 42/1, University of Illinois Press, 185-201.
- Massey, M. 1988, *Women in Ancient Greece and Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mcclay, M. F. 2018, *Memory and Performance: Strategies of Identity in the Orphic-Bacchic Lamellae*, Unpublished dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Classics in the Graduate Division of the University of California, Berkeley.
- Men. 2006, *Sam. Menander's Samia, A New Translation* (Çev. S. A. Jeppesen), Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Department Honors in History, Utah State University Logan, UT.
- Nagy, G. 2019, "Genre, Occasion, and Choral Mimesis Revisited, with Special Reference to the "Newest Sappho", *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol.4, (Edt. Margaret Foster, Leslie Kurke, Naomi Weiss), Brill, Leiden, Boston, 31-56.
- Nasaina, M. 2018, "Plato's Educational System in Athens - 4th Century", *Open Journal for Studies in History*, 1/2, 39-48.

- Nikolaidou, M. 2012, "Looking for Minoan and Mycenaean Women: Paths of Feminist Scholarship towards the Aegean Bronze Age", *A Companion to Women in the Ancient World*, (Ed. S.L. James ve S. Dillon), Wiley-Blackwell Publishing, 38-53.
- Oakley, J.H. 2013, "Children in Archaic and Classical Greek Art: A Survey", *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, Oxford University Press, 147-171.
- Olsen, B.A. 1998, "Women, Children and the Family in the Late Aegean Bronze Age: Differences in Minoan and Mycenaean Constructions of Gender", *World Archaeology*, 29/3, Intimate Relation, Taylor & Francis, Ltd, 380-392.
- Olsen, B.A. 2015, "The Worlds of Penelope", *Arethusa*, 48/2, The Johns Hopkins University Press, 107-138.
- Papadogiannaki, E. 2009, "Interjectional Phrases In The Iliad and In The Odyssey: Their Significane and Function", *Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series*, 93/3, Fabrizio Serra Editore, 121-135.
- Parca, M. 2017, "The Wet Nurses of Ptolemaic and Roman Egypt", *Illinois Classical Studies*, 42/1, University of Illinois Press, 203-226.
- Pedrucci, G. 2020a, "Mothers for Sale: The case of the Wet Nurse in the Ancient Greek and Roman World. An overview", *ARENAL*, 27/1, 127-140.
- Pedrucci, G. 2020b, "Kourotrophia and "Mothering" Figures: Conceiving and Raising an Infant as a Collective Process in the Greek, Etruscan, and Roman Worlds. Some Religious Evidences in Narratives and Art", *Open Theology*, 6, 145-166.
- Plat. 1961, *Laws*, Plato, *Laws*, I- II, (Çev. R. G. Bury ve Litt. D.), LOEB Classical Library.
- Plut. 1959, *De Virt. Mor.* Plutarch. *Moralia, Volume VII: Consolation to His Wife*, (Çev. Phillip H. De Lacy, Benedict Einarson). Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pomeroy, S.B. 1975, *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, Women in Classical Antiquity*, Schocken Books, New York.
- Pomeroy, S.B. 1982, "Charities for Greek Women", *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 35, Fasc. 1/2, Brill, 115-135.
- Pomeroy, S.B. 1984, *Women in Hellenistic Egypt*, Schocken Books, New York.
- Pomeroy, S.B. 2002, *Spartan Women*, Oxford University Press, Oxford.
- Pomeroy, S.B. 2008, "Spartan Women among the Romans: Adapting Models, Forging Identities, *Memoirs of the American Academy in Rome. Supplementary Volumes*, 7, Role Models in the Roman World. Identity and Assimilation, University of Michigan Press for the American Academy, Rome, 221-234.
- Pomeroy, S.B. 2013, *Pythagorean Women*, The Johns Hopkins University Press, The U.S.A.
- Porter, J. R. 2020, "Background to Menander's Girl from Samos (Samia)". <https://www.academia.edu/43619652/Background-to-Menander's-Girl-from-Samos-Samia.html>.
- Powell, A. 2001, *Athens and Sparta*, Routledge, London and New York.

- Pratt, L. 2000, "The Old Women of Ancient Greece and the Homeric Hymn to Demeter", *Transactions of the American Philological Association (1974-2014)*, 130, The Johns Hopkins University Press, 41-65.
- Prunhuber, C. 2014, *Çağlar Boyunca Büyük Kadınlar*, (Çev. Burcu Yalçınkaya), Avesta Basın Yayın, İstanbul.
- Quint. 1920, Quintilian, *Institutio Oratoria*, (Çev. Harold Edgeworth Butler), Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd.
- Redfield, J.M. 1975, *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, The University of Chicago Press, the U.S.A.
- Rotroff, S. I.-Lamberton, R.D. 2005, *Women In The Athenian Agora*, American School of Classical Studies At Athens.
- Salisbury, J. E. 2001, *Encyclopedia of Women In The Ancient World, Library of Congress Cataloging- in Publication Data*, Santa Barbara, California.
- Spears, B. 1984, "A Perspective of the History of Women's Sport in Ancient Greece", *Journal of Sport History*, 11/2. Special Issue: The Significance of Sport: Ancient Athletics and Ancient Society, University of Illinois Press, 32-47.
- Theoc. 1912, Theocritus, *Idylls*, (Çev. Edmonds, J. M.), The LOEB Classical Library Vol: 28, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Theofanidis, D.-Sapountzi-Krepia, D. 2015, "Nursing and Caring: An Historical Overview from Ancient Greek Tradition to Modern Times", *International Journal of Caring Sciences*, 8/3, 791-800.
- Thesleff, H. 1961, *An Introduction To The Pythagorean Writings of The Hellenistic Period*, ACTA Academiae Aboensis Humaniora XXIV, 3, Abo Akademy.
- Thomas, O. 2010, "Ancient Greek Awareness of Child Language Acquisition", *Glotta*, Bd. 86, 185-223.
- Tsoucalas, G. Sapountzi-Krepia, D. Sgantzios, M. 2016, "Dione, Nursing Care among the Olympians", *International Journal of Caring Sciences*, 9/2, 191- 195.
- Turner, A. 2008, *Across the Sea's Broad Back: Interpreting the Role of Homer's Women in Odysseus' Quest for Ithaka*, English Department Honors Thesis, Boston College Electronic Thesis or Dissertation, Boston College University Libraries.
- Waithe, M. E. 1987, *A History of Women Philosophers, Vol. 1: Ancient Women Philosophers*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Wen, A. 2009, *Penelope, Queen of Ithaka: A Study of Female Power and Worth in the Homeric Society*, Magister Thesis, Department of Archeology and Ancient History, University of Uppsala.
- Wider, K. 1986, "Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle", *Hypatia*, 1/1, Wiley on behalf of Hypatia, Inc., 21-62.
- Williams, D. 1983, "Women and Housing In Classical Greece: The Archaeological Evidence", *Images of Women in Antiquity*, (Ed. A. Cameron-A. Kuhrt), Croom Helm Ltd, London, 82-107.

Resimler

Res. 1: MÖ 5. yy. Annesi veya dadısına doğru emekleyen çocuk tasviri (Jenkins 1989, 11; Oakley 2013, 157)

Res. 2: MÖ 450, Çocuğu annesine uzatan bakıcı kadın (Fantham vd. 1994, 105, fig. 3.19)

Res. 3: MÖ 6. yy. sonları, Boiotia, Bir terrakota figürinde bir kadının kız çocuk ile yemek pişirme sahnesi (Güzel Sanatlar Müzesi Boston) (Oakley 2013, 150)

Res. 4: MÖ 4. yy. Çocuk ve bakıcısı (Rotroff-Lamberton 2005, 39, p 214)

Res. 5: MÖ 3. yy. Bir adak heykeli üzerinde bebekleri emziren sütanneler tasviri, Roma-Caere (Nagy 1988, 234, fig. 240; Pedrucci 2020b, 152, fig. 8)

Res. 6: MÖ 1. yy. Damous adlı bir kızın mezar steli ve evcil hayvanı (Lafli-Christof 2015, 128)